

Agnieszka Jachymczyk

Lubliniana w Dziale Zbiorów Specjalnych Biblioteki Śląskiej w Katowicach

Zieleń parku oraz różnorodność ozdobnych krzewów i drzew otula nowoczesny gmach Biblioteki Śląskiej w Katowicach znajdującej się przy Placu Rady Europy 1. Mimo awangardowej formy to Biblioteka z tradycjami.

Historia Biblioteki ściśle wiąże się z historią Górnego Śląska. Jej początek sięga roku 1922, a więc czasu powołania I Sejmu Śląskiego. Stosunkowo niewielki księgozbiór, istniejący przy Biurze Sejmu Śląskiego, szybko powiększał się w związku z zapotrzebowaniem na pozycje o charakterze prawniczym, historycznym, ekonomicznym, a także z dziedziny literatury. Z czasem Biblioteka Sejmu Śląskiego coraz bardziej nabierała charakteru regionalnego, gromadząc publikacje, czasopisma, ulotki oraz dokumenty historyczne dotyczące Śląska¹. O jej wzrastającym znaczeniu dla regionu świadczy fakt przyznania w 1934 r. prawa do egzemplarza obowiązkowego z terenu woj. śląskiego², jak również uzyskania, przystosowanej do celów bibliotecznych, nowej siedziby w gmachu Domu Oświatowego Towarzystwa Czytelni Ludowych³. Dopiero rok 1936 przyniósł Bibliotece samodzielność organizacyjną i zmianę nazwy na Śląską Bibliotekę Publiczną im. Józefa Piłsudskiego⁴. Kolejna zmiana - uzyskanie statusu biblioteki naukowej, która nastąpiła w 1952 r., na mocy zarządzenia Ministra Kultury i Sztuki - ugruntowała jej pozycję. W tym roku również przemianowano instytucję na Bibliotekę Śląską⁵. W 2000 r., przejmując zbiory Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Katowicach, Książnica zaczęła pełnić także funkcję biblioteki wojewódzkiej.

Dział Zbiorów Specjalnych Biblioteki Śląskiej jest miejscem, gdzie oprócz starodruków, rękopisów, kartografii, grafiki oryginalnej, reprodukcji, ekslibrisów, fotografii, pocztówek oraz ulotek, są udostępniane również cimelia, anastatyki i książki z innych czytelni.

Stare druki (stan na 31 XII 2006 r.) to 27 655 jednostek⁶ (w tym 53 inkunabuły) to druki z astronomii, matematyki, to także dzieła przyrodnicze, literackie i religijne). Najstarszym drukiem jest *Pantheologia, sive Summa universae theologiae* Raineriusa de Pisis wydana w Norymberdze w 1474 r. Natomiast *Opus restitutionum* Franciscusa de Platea, pochodzące z 1475 r., jest jedynym w Bibliotece Śląskiej, przykładem księgi łańcuchowej. Dzieła Jana z Głogowa (m.in. *Introductionum astronomiae in ephemerides* - z 1514 r.), Jana Heweliusza (m.in. *Selenographia* - z 1647 r.), czy Mikołaja Kopernika (m.in. *De lateribus et angulis triangulorum* - z 1542 r.) współlistnieją z tak rzadkimi drukami, jak np. utwór Denisa Diderota *Jakob en zyn Heer* (Haga 1793 r.) czy słownik *A pronouncing dictionary of the english language* (Londyn 1796 r.)⁷.

¹ *Biblioteka Śląska 1922-1972*. Pod red. J. Kantyki. Katowice 1973 s. 15.

² Tamże s. 18-19.

³ W. Odorowski. *Architektura Katowic w latach międzywojennych*. Katowice 1994 s. 108.

⁴ *Biblioteka Śląska 2000*. Katowice 2000 s. 3.

⁵ *Biblioteka Śląska 1922-1972 ...* s. 29.

⁶ Sprawozdanie z prac Działu Zbiorów Specjalnych w 2006 r.

⁷ *Biblioteka Śląska 2000...* s. 14-20.

Zbiór rękopisów Biblioteki Śląskiej liczy obecnie 7737 jedn.⁸ W tym zespole prawie połowę (3827 jedn.) stanowią rękopisy sztuk teatralnych⁹. Zarówno sztuki rękopiśmienne, jak i egzemplarze drukowane (1574 jedn.), w 1945 r. przekazane do Katowic z Biblioteki Teatru Lwowskiego, zawierają autografy znanych osób, np.: Jana Nepomucena Kamińskiego, Michała Bałuckiego, Jana Kasprowicza, Lucjana Rydla¹⁰. Dokumentami najstarszymi w zbiorze rękopisów są 3 pergaminowe akty kupna, sporządzone przez notariuszy włoskich, z ok. 1317 r.¹¹ Z innych cennych rękopisów należy wymienić: dzieło Wincentego Kadłubka *Chronica Polonorum* (tzw. odpis szkolny), pisma uczonych Akademii Krakowskiej *Miscellanea astrologica et alchymica*, kancjonał pochodzący z klasztoru benedyktynów w Elchingen w Bawarii (XVI w.), *Diariusz legacji od Dymitra cara moskiewskiego...* Dymitra Roźniatowskiego (kopia z XVIII w.), czy XIX w. kopię *Pielgrzymki do Ziemi Świętej rycerza Konrada Grunenberga z Konstancji w 1486 r.* Odnaleźć można również autografy królów: Władysława IV, Augusta II, a także Stanisława Augusta Poniatowskiego¹².

Zbiór kartograficzny liczy obecnie 18 553 jednostek¹³. Jest to zespół obejmujący zarówno kartografię historyczną, jak i współczesną. Najstarszym dziełem jest tłumaczenie pierwszej księgi *Geografii Ptolemeusza* (Norymberga 1514 r.). Cenne są również atlasy Gerarda Mercatora (Düsseldorf 1595 r.), Abrahama Orteliusa, np. *Theatrum Orbis Terrarum* (Antwerpia 1574 r.), pierwszy atlas Śląska Wielanda-Schubartha z XVIII w., jak również wiele śląskich map¹⁴.

Natomiast druki ulotne (7249 jedn.)¹⁵ z lat 1801-1945 odzwierciedlają historię Polski i Śląska z różnych okresów: wojen napoleońskich, powstań narodowych, emigracji, a także plebiscytu i powstań śląskich¹⁶.

Duży dział ikonografii w Książnicy Śląskiej obejmuje grafikę oryginalną (2552 jedn.), ekslibrisy (9381 jedn.), fotografie (15 377 jedn.) oraz pocztówki (28 068 jedn.)¹⁷.

W zbiorze grafiki można odnaleźć przede wszystkim śląską tematykę oraz prace takich artystów, jak: Fryderyk Bogumił Endler, Fryderyk Bernard Werner, Ernest Wilhelm Knippel, August Fryderyk Tittel, Karol Mattis, Paweł Steller, Władysław Zakrzewski, a także znakomitych współczesnych twórców, np: Tadeusz Michał Siara, Eugeniusz Deleka, Jan Szmatoch, Bogdan Skrzypiec¹⁸. Kolekcje grafiki tworzą również ryciny artystów szkół polskich i obcych o odmiennej problematyce. Wymienić należy m.in.: miniatury Daniela Chodowieckiego, *Wizerunki polskie* (1851-1863) rysowane i litografowane przez Maksymiliana Fajansa, album miedziorytów ilustrujących Stary Testament (przed 1627 r.) Antoniego Tempesty czy tekę rycin Barthélemy'ego Fénisa zatytułowaną *Idea di un Principe* (Modena 1659)¹⁹.

⁸ Sprawozdanie z prac Działu ...

⁹ *Biblioteka Śląska 2000...* s. 20.

¹⁰ B. Maresz, M. Szydłowska. *Zbiór lwowskich egzemplarzy teatralnych w Bibliotece Śląskiej*. „Książnica Śląska” T. 24 (1993) s. 107.

¹¹ *Biblioteka Śląska 1922-1972...* s. 120.

¹² *Biblioteka Śląska 2000...* s. 22., 24.

¹³ Sprawozdanie z prac Działu...

¹⁴ *Biblioteka Śląska 2000...* s. 22-24 ; *Biblioteka Śląska 1922-1972...* s. 185.

¹⁵ Sprawozdanie z prac Działu...

¹⁶ *Biblioteka Śląska 2000...* s. 24.

¹⁷ Sprawozdanie z prac Działu...

¹⁸ *Biblioteka Śląska 2000...* s. 24 ; D. Musioł. *Wystawy ikonograficzne ze zbiorów Biblioteki Śląskiej przygotowane w latach 1984-1986*. „Książnica Śląska” T. 23 (1985-1987) s. 19.

¹⁹ Musioł, jw. s. 23-27.

Jednymi z najstarszych w kolekcji ekslibrisów są herbowe superekslibrisy dla Piotra Opalińskiego z 1549 r. oraz Pawła Piaseckiego, powstały przed 1649 r.²⁰ W zbiorze XX w. znaków własnościowych znajdują się prace tak znanych twórców, jak Wiktor Zbigniew Langner, Adam Młodzianowski, Wojciech Jakubowski, Edward Grabowski, Józef Gielniak, Irena i Zygmunt Acedańscy, Paweł Steller, Wilhelm Wyrwiński. W zbiorze ekslibrisów można odnaleźć ryciny artystów zarówno polskich, jak i obcych, które są pokłosiem przeglądów organizowanych przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną i kontynuującą tę tradycję Bibliotekę Śląską²¹.

Zbiór fotografii obejmuje liczne portrety, zdjęcia pamiątkowe, reportażowe, artystyczne oraz albumy okolicznościowe. Wiele z prac fotograficznych dokumentuje działalność Biblioteki Śląskiej - spotkania, uroczystości, organizowane wystawy. Wśród najstarszych pochodzących z 2. poł. XIX w. wyróżniają się albumy: *Égypte* (1895 r.) G. Lekagiama, ukazujący miejscowości i codzienne życie Egipcjan²² oraz *Album von Kattowitz* (1867 r.), oddający architekturę miasta z 2. poł. XIX w. Wydarzenia polityczne w historii Śląska odzwierciedla m.in. album z wkroczenia wojsk polskich na Śląsk w 1922 r. Niezwykle cenne są również fotografie śląskich biedaszybów, a także *Album zdjęć fotograficznych z budowy drogi żelaznej przy rzece "Rio do Peixe" w południowych stanach Brazylii [!] od 1908 do 1911 r.* Teofila Witolda Wierzbowskiego, budowniczego kolei żelaznej w Brazylii. Fotografia artystyczna z kolei ma swoich reprezentantów w osobach Edwarda Poloczka, Piotra Janika, Andrzeja Koniakowskiego.

Kolekcja pocztówek jest zbiorem przedstawiającym miejscowości śląskie, polskie oraz innych państw. Wśród katowickich kart archiwalnych najstarsza pochodzi z ok. 1899 r. W Książnicy Śląskiej można odnaleźć także widokówki z takich dziedzin jak: krainy geograficzne, flora i fauna, szeroko rozumiana sztuka oraz karty okolicznościowe.

Najstarszy z odnalezionych lublinianów pochodzi ze zbioru starodruków z 1633 r.²³ W zbiorze tym ustalono 70 pozycji rozpoznanych jako lubelskie, przy uwzględnieniu miejsca wydania, datacji czy charakterystycznych dla danej drukarni winiet, ozdobników i inicjałów. Tylko jeden druk, pochodzący z ok. 1780 r., autorstwa Karola Emanuela Warnery' a *Remarques sur plusieurs auteurs militaires et autres...*²⁴, pomimo zapisu na karcie tytułowej miejsca wydania, jest uznany za pozycję Nielubelską²⁵. Zbiór lubelskich druków to dzieła samodzielnie wydawniczo, tylko kilka z nich znajduje się w tzw. klockach. Okładki miękkie lub oprawy twarde tekturowe, niekiedy wzmocnione półskórką czy usztywnione skórzanym grzbietem, stanowią zdecydowaną większość wśród lubelskich pozycji. Dwa dzieła posiadają grzbiet książki ozdobiony tłoczeniem: ślepym²⁶ i złoconym²⁷, natomiast tylko jedno oprawę kopertową²⁸.

²⁰ B. Gerlich. *Exlibrisy polskie w zbiorach Biblioteki Śląskiej. Wystawa : 20 października-15 listopada 1975 r.* „Książnica Śląska” T. 20 (1975-1978) s. 8.

²¹ *Międzynarodowe Przeglądy Ekslibrisu Drzeworytniczego i Linorytniczego. Katowice 1992-2004.* Oprac. J. Kowalczyk, T. Roszkowska, E. Tyrna-Danielczyk. Katowice 2005 s. 5.

²² A. Janik. *Fotografie w zbiorach Biblioteki Śląskiej.* “Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” R. 19 (1974) s. 25-29.

²³ P. Zakulski. *Erotikon ... Stanislao Bogusławski, iudiciorum Tribunalitorum actori, haereticorum oppugnatori ...* Lublini Typis Pauli Coradi [!], 1633. Biblioteka Śląska. Dział Zbiorów Specjalnych [poniżej w skrócie: B.Śl. Dz. Zb. Spec.] sygn. 229541 I.

²⁴ B.Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. 221134 I.

²⁵ I. Dziok-Strelnik. *Bibliografia starych druków lubelskich. 1630-1800.* Lublin 1997 s. 496.

²⁶ B.Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. 228117 I.

²⁷ Tamże sygn. 232351 I.

²⁸ Tamże sygn. 220402 I.

Wśród zapisów proveniencyjnych dominują pieczętki Biblioteki Sejmu Śląskiego oraz Biblioteki Szembeków²⁹. Tę ostatnią, pochodzącą z Poręby koło Alwerni pod Chrzanowem³⁰, tworzyli: Józef Szembek (1780-1874) - kapitan wojsk napoleońskich³¹, ziemianin oraz sędzia pokoju Rzeczypospolitej Krakowskiej³² i jego wnuk Jerzy (1851-1905) - biskup płocki, arcybiskup mohylowski³³. Pojedyncze znaki własnościowe to także pieczętki: *Bibliotheca Patrum Soc. Jesu Leopoldi*³⁴, *Biblioteka Czerwonodworska*³⁵, *Biblioteka Mogielnicka*³⁶. W drukach można odnaleźć również zamieszczone ekslibrisy, np.: *Księgozbiór Muzeum Pokuckiego Imienia Starzeńskich w Kołomyi*³⁷, *Exlibris J. K. Szaniawskiego*³⁸ czy *Ex Libris Constantini Podhorski*³⁹.

Czerwony Dwór to miejscowość w powiecie koweńskim na Litwie, gdzie znajdowało się archiwum rodzinne Tyszkiewiczów. Wraz z przejętymi zbiorami horodeńskimi, zabięłowskimi oraz unitów połockich, stanowiło jedną z najbogatszych kolekcji na Litwie. Biblioteka zaś, zasobna w wiele unikatów, zawierała również duży księgozbiór panegiryków polsko-łacińskich z XVII i XVIII w.⁴⁰

Muzeum Pokuckie działało w Kołomyi w latach 1892-1901⁴¹. Edmund Józef hr. Starzeński, herbu Lis, urodził się we Lwowie w 1844/5⁴², zmarł natomiast w Bad Naumheim k. Frankfurtu nad Menem w 1900 r.⁴³ Hrabia Starzeński, właściciel Mogielnicy w dawnym powiecie Trembowla, obok funkcji członka wydziału rady powiatu trembowelskiego, dyrektora kasy oszczędności i kuratora krajowego szkoły garncarskiej w Kołomyi, był również kolekcjonerem, starożytnikiem oraz mecenasem sztuki⁴⁴. Udostępnił w swym prywatnym domu własną bibliotekę i archiwum (ok. 3000 dzieł)⁴⁵, a także zbiór z wykopalisk archeologicznych z terenu Polski, monety i medale polskie, zbiory etnograficzne, zabytki starożytne rzymskie i egipskie, dzieła sztuki, zbrojownię, a także okazy przyrodnicze⁴⁶. Marzeniem jego było, aby muzeum stało się „ogniskiem życia umysłowego

²⁹ J. Berger-Mayerowa. *O Bibliotece Szembeków. Komunikat. Nadb. ze „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”* 11 A. 1956. [B.m.] 1959 s. 56.

³⁰ Tamże

³¹ (Ży) [T. Żychliński]. *Szembek Józef. W: Polska encyklopedia szlachecka*. T. XI Warszawa 1938 s. 260.

³² J. Szocki. *Księgozbiory domowe inteligencji i ziemian w Galicji (1795-1914)*. Nadb. „Z badań nad polskimi księgozbiarami historycznymi” T. 17 (1996) s. 107.

³³ X. A. F. [Ks. A. Fajęcki]. *Szembek Jerzy Józef Elizeusz. W: Podręczna encyklopedia kościelna*. Oprac. J. i R. Archutowsy. T. 37-38 Warszawa 1913 s. 373.

³⁴ B.Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. 48862 I.

³⁵ Tamże sygn. 221261 I.

³⁶ Tamże sygn. 220402 I.

³⁷ Tamże sygn. 220402 I.

³⁸ Tamże sygn. 48862 I.

³⁹ Tamże sygn. 10052 III.

⁴⁰ E. Chwalewik. *Zbiory polskie. Archiwa biblioteki gabinetu galerii muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*. T. 1: A-M Warszawa, Kraków 1926 s. 57.

⁴¹ M. Siwak. *O zbiorach archeologicznych, numizmatycznych i archiwalnych w b. Muzeum Pokuckim im. Starzeńskich w Kołomyi*. Odbitka ze „Sprawozdania gimnazjalnego za rok 1901”. Kołomyja 1901 s. 3.

⁴² Większość źródeł wskazuje jednak rok 1844 za datę urodzin E. Starzeńskiego, m. in.: *Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej*. Przewod. kom. red. S. Konarski. T. 6 Buenos Aires, Paryż 1974 s. 317.

⁴³ Tamże s. 317; J. Dunin-Borkowski. *Almanach błękitny. Genealogia żyjących rodów polskich*. T. 2. Lwów, Warszawa 1908 s. 893.

⁴⁴ Dunin-Borkowski, jw.; www.czapsky.org.pl/wielcy_starzenscy.php z dnia 17.08.2006.

⁴⁵ Dunin-Borkowski, jw., s. 15.

⁴⁶ Tamże s. 6.

na Pokuciu⁴⁷. Rozczarowanie brakiem szerszego zainteresowania inicjatywą, przyniosło decyzję o przekazaniu kolekcji, tuż przed śmiercią, własnym synom⁴⁸. W świetle zebranych informacji, druk z pieczęcią Biblioteki Mogielnickiej, należy również zaliczyć do kolekcji E. Starzeńskiego.

Zbiór Józefa Kalasantego Szaniawskiego (1764-1843) to ok. 7000 tomów⁴⁹. Urodzony w Kalwarii Zebrzydowskiej, a zmarły we Lwowie, prezes Towarzystwa do Książek Elementarnych, kierownik Wydziału Cenzury w Królestwie, a także prawnik i filozof, był w posiadaniu inkunabułów, druków XVI w., atlasów oraz sztychów⁵⁰.

Adnotacje rękopiśmienne to kolejne źródło informacji dotyczące proveniencji. Na kartach niektórych starodruków można odczytać m. in.: *Biblioteca Conv. Zaslav. An 1789*⁵¹, *Ad Bibliothecam Contus Vilmensis Ordo Minorum Obse-rvantium*⁵².

Jedynym dziełem wydanym w drukarni⁵³ Pawła Konrada, z odnalezionych w Bibliotece Śląskiej, jest panegiryk *Erotikon Generoso ac Magnifico Domino D. Stanislao Bogusławski, iudiciorum Tribunalitiorum actori, haereticorum oppugnatori...*⁵⁴, autorstwa Piotra Zakulskiego. Dziełko to zostało zamknięte jedną oprawą wraz z kazaniem pogrzebowymi wydanymi m.in. w Poznaniu, Kaliszu i Krakowie.

Rozpoznano cztery starodruki pochodzące z Drukarni Anny Konradowej⁵⁵. Trzy z nich to kazania pogrzebowe, czwarte okolicznościowe.

Dziełami religijnymi są druki z roku 1650 i dwa z 1652, pochodzące z oficyny księgarza i nakładcy Jerzego Förstera. Pierwsze z nich to *Paradisus virginalis...*⁵⁶ założyciela zakonu Trynitarzy - Jana de Matha. Dwie kolejne pozycje to: Antoniego Kacpra Drużbickiego *Traktatus de variis passionem Domini nostri Jesu Christi...*⁵⁷ oraz Augustyna Dobrowolskiego *Paradisus eucharisticus ...*⁵⁸.

Oficynę Jana Wieczorkowicza reprezentują również trzy dzieła. Przede wszystkim kazanie pogrzebowe przełożonego Prowincji Polskiej Zakonu Braci Pustelników św. Augustyna - Jana Feliksa Schrodera *Niebezprawie śmierci na pogrzebie ...*⁵⁹. Autorem dwóch ostatnich pt. *Skarb nigdy nieprzebrany...*⁶⁰ jest doktor teologii, dominikanin piszący dzieła dewocyjne - Paweł Ruszel. Te starodruki różnią się zawartością ksiąg. Pierwszy *Skarb nigdy nieprzebrany...* zawiera trzy księgi, z których tylko w Księdze I brak części 4, 5 i 6. Układ wewnętrzny Księgi III z roku 1656 przedstawia typ wariantu „a”⁶¹. Drugie z dzieł Pawła Ruszla zawiera tylko Księgę I z kompletem części od 1-6. Na końcu został dołączony *Registr Rozdziałów* pochodzący z Księgi II⁶².

⁴⁷ Tamże s. 3.

⁴⁸ Tamże s. 4.

⁴⁹ Szocki, jw. s. 107.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ B.Śl. Dz. Zb. Spec., sygn. 232350 I.

⁵² Tamże sygn. 230390 I.

⁵³ Okres działalności oficyny Konradowskiej zamykają lata 1630-1667; Dziok-Strelnik, jw. s. 19.

⁵⁴ Zakulski, jw.; Dziok-Strelnik, jw. s. 527 poz. 1118.

⁵⁵ B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. 461950 I sygn. 461951 I sygn. 229534 I sygn. 462731 I.

⁵⁶ B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. 228034 I.

⁵⁷ Tamże sygn. 220091 I.

⁵⁸ Tamże sygn. 30037 I.

⁵⁹ Tamże sygn. 227696 I.

⁶⁰ Tamże sygn. 231460 I, 55121 I.

⁶¹ Tamże sygn. 231460 I; Dziok-Strelnik, jw. s. 422-423 poz. 874.

⁶² B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. 55121 I.

Ustalono, że najliczniej jest reprezentowany dorobek wydawniczy Drukarni Kolegium Jezuickiego, której działalność przypada na lata 1683-1773⁶³. Stanowi go 47 starodruków wydanych między rokiem 1688 a 1772. W tym zbiorze 21 druków to panegiryki, mowy i kazania. Są to: Piotra Stanisława Dunina *Przepaść świętobliwości y nauki...* (1692)⁶⁴, Stanisława Kałuskiego *Kazanie na solennej wotywie Trybunału Koronnego za prezydencyi... Konstantyna Zielińskiego...* (1696)⁶⁵ oraz *Kazanie na dzień b. Stanisława Kostki... Helzbiecie Febronii z Rzewuskich Konecpolskiej... ofiarowane...* (1698)⁶⁶, Marcina Rudalskiego *Dolentis Europe societatis... regi Poloniarum... Joanni III...* (1697)⁶⁷, *Centrum honoris in meditullio Poloniae... Stephano in Bidzin Bidziński...* (1698)⁶⁸, Jana Leguckiego *Wieczność sławy y domu... Czarnieckich po zeszcley... Zofii Potockiej...* (1723)⁶⁹, *Skarb w Zamoyskich domu... Helena Zamoyska... przy Hymeneusza pochodniach... Stanisława Potockiego...* (1733)⁷⁰, *Aeternus dolor supra mensuram Casimire in kadzyn et rzeczyce comitis Pociey...* (1729)⁷¹, Walentego Kierskiego *Rosa Męciniana, purpurarum flos, scientiarum corona...* (ok. 1737 war. b)⁷², Franciszka Pułaskiego *Krótka annotacya seymow warszawskich, grodzieńskich...* (3 druki z 1740 r.)⁷³, Jana Daneykowicza Ostrowskiego *Swada polska y łacińska albo miscellanea oratorskie...* (1745 - T.1., cz. 1-6 war. b; 1747 - T. 2., cz. 7, 4, 2, 5, 6 war. a)⁷⁴, Wojciecha Alojzego Zabielskiego *Życie przez trzy wieki przeciągnione y nieskończone... Romualda Wybranowskiego...* (1750)⁷⁵ oraz *O poszanowaniu duchownych y dziesięcinnie kazania...* (1753)⁷⁶, Kassiana Korczyńskiego *Wzrost y ozdoba Błogosławionego z Kopertyny Jozefa... przy... dokonczeniu trzech-dniowego nabożeństwa beatyfikayji iego...* (1755)⁷⁷, *Mowy wyborne z roznych polskich krasomowcow i dzieiopisow wyięte...* (1759)⁷⁸, Macieja Maleceńskiego *Lilia sławą domu... kwitnąca... Anna z Tyszkowskich...* (1762)⁷⁹, Dydaka Tarszeńskiego *Kazanie pogrzebowe na pogrzebie... Szczepana... Kunickiego...* (1767)⁸⁰, Józefa Antoniego Łodzińskiego *Trybunał boski z krzyża Jezusowego... przy doroczney podwyższenia Krzyża S. uroczystości... ogłoszony...* (1723)⁸¹, Kajetana Kijankowskiego *Dusza cały świat informująca y reformująca, Ignacy święty...* (1725)⁸².

Część druków pochodzących z oficyny Towarzystwa Jezusowego była przeznaczona na potrzeby uczniów Kolegium Jezuickiego. Do tej grupy można

⁶² B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. 55121 I.

⁶³ *Drukarze dawnej Polski*. T. 1. *Małopolska* cz. 2: w. XVII-XVIII vol. 1: A-K s. 271.

⁶⁴ B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. 31142 III.

⁶⁵ Tamże sygn. 236597 III.

⁶⁶ Tamże sygn. 236596 III.

⁶⁷ Tamże sygn. 72373 III.

⁶⁸ Tamże sygn. 236604 III.

⁶⁹ Tamże sygn. 236598 III.

⁷⁰ Tamże sygn. 235957 III.

⁷¹ Tamże sygn. 235854 III.

⁷² Tamże sygn. 220860 I.

⁷³ Tamże sygn. 10052 III, 224216 III, 72326 III.

⁷⁴ Tamże sygn. 224210 III.

⁷⁵ Tamże sygn. 224522 III.

⁷⁶ Tamże sygn. 227648 I.

⁷⁷ Tamże sygn. 236594 III.

⁷⁸ Tamże sygn. 228117 I.

⁷⁹ Tamże sygn. 221261 I.

⁸⁰ Tamże sygn. 236520 III.

⁸¹ Tamże sygn. 236595 III.

zaliczyć 11 starodruków. Są to przede wszystkim podręczniki z historii, bowiem jak napisał autor we wstępie do *Historii o Rewolucyi krolestw szwedzkiego y duńskiego...* (2 druki z 1756 r.)⁸³ - „... bo iako czasy y osoby, bez nadziei powrocenia giną; tak sprawy potoczne, ich przyczyny y konexye, z okolicznościami y skutkami swemi często się wracają”. Z innych dzieł historycznych w Bibliotece Śląskiej znajdują się: *Opisanie Królestwa Portugallii y historia... państwa tego dzieje...* autorstwa Reného Auberta de Vertota (2 druki z 1734 r., 1 z 1754)⁸⁴, *Explanacya stanów cesarstwa chrześcijańskiego...* Ignace de Berique’a (1743)⁸⁵, *Dzieiopis starozytny Egipcyanow, Kartaincow...* Charlesa Rollin’a (1743 - T.1)⁸⁶ oraz *Dares Phrygius...* (1748)⁸⁷. Natomiast nauki ściśle reprezentuje Wojciecha Bystrzonowskiego *Informacya matematyczna...* (1 druk z 1743 r., 2 z 1749 r.)⁸⁸.

Osiem pozycji należy zaliczyć do grupy dzieł religijnych. Są to: *Via ad salutem aeternam solidis vitae...* jezuita Marcina Ługowskiego (1724)⁸⁹, pisany wierszem *Poeta Christiano-Catholicus contemplans 4 novissima...* (1739)⁹⁰, *Święta Familia Jezusa Pana...* Kazimierza Tomasza Świrskiego (1749 war. a)⁹¹, *Mysli albo refleksje chrześcijańskie...* François Nepveua (1754 cz. 1.)⁹², *Medytacje dla oczyszczenia y poprawienia życia kapłańskiego...* księdza Niccolego Ruggieriego (1759)⁹³, *Compendium variarum benedictionum... denuo impressum* (1767)⁹⁴, *Statuta Fratrum Minorum Regularis Observantiae...* (1769)⁹⁵ oraz *Ćwiczenia duchowne świętego oycy Ignacego...* podane do druku przez Krzysztofa Niepokojczyckiego (1771)⁹⁶.

Najmniejszą grupę druków jezuitów w Dziale Zbiorów Specjalnych Biblioteki Śląskiej stanowią lubliniana z zakresu prawa. Spośród 7 pozycji najwcześniej wydaną jest *Ad perpetuam rei memoriam. Trina decreta Tribunalitia...* (2 druki z 1689 r.)⁹⁷. Z dzieł XVIII w. to przede wszystkim: *Statuta Regni Poloniae...* prawnika i historyka Jana Herburta (z 1756 r.: 1. druk - war. a, 2. - war. b)⁹⁸, *Regula processus granicialis campestris Regni Poloniae...* Marcina Paciorkowskiego (2 druki z 1760 r.)⁹⁹ oraz *Formulae iuridicae...* rejenta lubelskiego Szymona Zagórskiego (1768)¹⁰⁰.

Drukarnia Komisji Edukacji Narodowej działała w Lublinie w latach 1774-1781¹⁰¹. Z niemal ośmioletniej działalności tej oficyny, w zbiorach specjalnych Biblioteki Śląskiej można odnaleźć tylko dwa starodruki. Pochodzący z roku 1779 *Słownik polsko-francuski dla wygody uczących się krotko zebrany duchownego Marcela Kazimierza Piotrowskiego*¹⁰² oraz *Mowę na dniu 8 Maia 1781*

⁸² Tamże sygn. 235383 III.

⁸³ Tamże sygn. 220786 I, 71357 I.

⁸⁴ Tamże sygn. 221136 I, 231730 I, 222653 I.

⁸⁵ Tamże sygn. 220571 I.

⁸⁶ Tamże sygn. 221247 I.

⁸⁷ Tamże sygn. 220946 I.

⁸⁸ Tamże sygn. 48862 I, 74091 I, 74088 I.

⁸⁹ Tamże sygn. 232348 I.

⁹⁰ Tamże sygn. 65296 I.

⁹¹ Tamże sygn. 221031 I.

⁹² Tamże sygn. 232350 I.

⁹³ Tamże sygn. 232351 I.

⁹⁴ Tamże sygn. 461374 I.

⁹⁵ Tamże sygn. 230390 I.

⁹⁶ Tamże sygn. 230872 I.

⁹⁷ Tamże sygn. 221569 I, 461945 I.

⁹⁸ Tamże sygn. 236516 III, 17856 III.

⁹⁹ Tamże sygn. 62665 I, 227701 I.

¹⁰⁰ Tamże sygn. 220402 I.

jmieninami... Stanisława Augusta, króla polskiego... do Trybunału Koronnego... miana Jacka Idziego Przybylskiego (po 1781 r.)¹⁰³. Wspomniany wyżej Słownik... to tom 2. pozycji *Początki gruntowne języka francuskiego albo grammatyka i słownik polsko-francuski dla wygody uczących się krótko zebrane...*

W drukarni, przejętej od Komisji Edukacji Narodowej we wrześniu 1781 r., przez Zakon Trójcy Świętej od Wykupu Niewolników potocznie zwany trynitarzami, tłoczono druki jeszcze przez 35 lat¹⁰⁴. Dziesięć z nich odnaleziono w Książnicy Śląskiej. Sześć starodruków to dzieła poruszające tematykę aktualnych wówczas kwestii oraz zagadnień społecznych. Są to: *Lublin podług ustaw medyki uważany... przez Filozofii i Medycyny Doktora...* Michała Bergonzoniego (1782)¹⁰⁵, *Opusculum impedimenta...* doktora medycyny i filozofii oraz nadwornego lekarza króla Stanisława Augusta - Jana Nepomucena Herrmanna (1782)¹⁰⁶, *List uczniów filozofii oświeconey do nauczycielow swoich...* (1788)¹⁰⁷, *Odpis X. Antoniego Kuryłowicza dziekana chełmskiego... na list... xiędza Michała Byliny...* (1788)¹⁰⁸, *Kazanie o dobrowolnej ofierze na naglące potrzeby oyczyzny...* słynnego kaznodziei Józefa Męcińskiego (1789)¹⁰⁹ oraz *Kuchnia drzewo oszczędzająca...* (1790)¹¹⁰.

Dziedzinę literatury reprezentuje poemat poety angielskiego Edwarda Younga *Nocy Younga z angielskiego i francuskiego przetłomaczone* (2 druki: T.1 z 1798 r., T.2 z 1792 r. [oprawne razem] oraz T. 2 z 1787 r.)¹¹¹. Mową okolicznościową jest natomiast druk *Do... Jana Kantego Lenczowskiego biskupa Abderytańskiego... z okoliczności Imienin dnia 22. Października Roku 1786* (1786)¹¹². Tematy prawne zaś są podjęte w dziele *Prawo o seymikach, Trybunale Głównym Koron... y sądach ziemskich na seymie grodzienskim uchwalone...* (1794)¹¹³.

Nić wątków lubelskich wiedzie także przez karty rękopisów. W grupie siedmiu odnalezionych rękopisów, będących zarówno oprawnymi dziełami, jak i kolekcją luźnych kart i dokumentów, lubliniana stanowią mozaikę zamkniętą granicami czasowymi wieków XVIII i XX.

W zbiorze pism Józefa Marszałkowskiego - prepozyta niemirowskiego, będących podręcznikiem retoryki z XVIII w., wśród różnych mów, odnaleźć można także mowę pogrzebową, którą z Lublinem łączy osoba Karola Tarły. Jest zatytułowana *Epitaphium illustrissimo excellentissimo D[omi]no D[omi]no Carolo Tarlo, palatino lublinensi*¹¹⁴.

Z roku 1755 pochodzi rękopis oprawny w półskórek „Varia”. Zawiera treści głównie polityczne, których przedmiotem są kwestie rozpatrywane przez

¹⁰¹ *Drukarze dawnej Polski*, jw. s. 330-332.

¹⁰² B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. 229212 I.

¹⁰³ Tamże sygn. 221793 I.

¹⁰⁴ *Drukarze dawnej Polski*, jw. vol. 2: L-Ż i *Drukarnie żydowskie* s. 637-644 ; Dziok-Strelnik, jw. s. 50-61

¹⁰⁵ B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. 220573 I.

¹⁰⁶ Tamże sygn. 221274 I; [K. Wid.] K. Widman. *Hermann (Nepomucen)*. W: *Encyklopedia powszechna*. T.11: Gui-Hof. Warszawa 1862 s. 654.

¹⁰⁷ B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. 221675 I.

¹⁰⁸ Tamże sygn. 221668 I [def.]

¹⁰⁹ Tamże sygn. 229885 I F.M.S. [F.M. Sobieszczański]. *Męciński (Józef)*. W: *Encyklopedia powszechna*. T.18: Maremmy-Mstów Warszawa 1864 s. 444.

¹¹⁰ B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. 221050 I.

¹¹¹ Tamże sygn. 39508 I, 220516 I ; [B. aut.]: Young (Edward). W: *Encyklopedia powszechna*. T. 28: Wybrzeże.-Żyźmory Warszawa 1868 s. 141.

¹¹² B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. 228379 I.

¹¹³ Tamże sygn. 11180 I.

Trybunały Koronne w Piotrkowie i Lublinie¹¹⁵. Zbiór ten, o czym świadczy pieczęć: „Biblioteka Mogilnicka”, pochodzi także z kolekcji Edmunda Józefa hr. Starzeńskiego¹¹⁶. Odczytać tu można: *Mowę Kolesewicza inkarcerata lubel[skiego]*¹¹⁷, *Mowę przy Pożegnaniu T [rybunału] Koron [nego] miana w Lublinie 1755 R. per Skarbka, Regenta Radomskiego, Grodzkiego Checińskiego*¹¹⁸, *Dora [?] Condictia 1757 mi Anni. Lublini*¹¹⁹, *Branicki [Jan Klemens] Palatinat[us] Crac[oviensis] Ducem ... Exercitum Regni et ... Czapski [Tomasz] Capit[aneus] Knyszynen[sis] Decretum Lublini 1749. Feria Quinata post F[estum] Sancti Lucae Evangelistae*¹²⁰, *Mowa ... Piotra Hadziewicza Podstolego Ziemi Łukowskiej przy Reassumpcji Trybunału Koronnego dnia 13 Kwietnia ... 1752 w Lublinie*¹²¹, *Mowa ... Michała Potockiego W[oje]w[o]dy Belzkiego, Marszałka Trybunału Kor[onnego] Lubel[skiego] przy reassumpcji y odebraniu od Ziemi Lube[lskiej] łaski 1745 die 26 April[is]*¹²², *Kondolęcyca ... Ignacego Żaluskiego St[arosty] Zawicho[skiego] nad ... stratą Oyca swego [Jana Prospera] w Izbie Sądowej ... [Trybunału] Koron[nego] Lubel[skiego] 1745 ogłoszona*¹²³, *Mowa ... Kossakowskiego do Trybunału Lubel[skiego] 1736 ... miana*¹²⁴, *Mowa Małachowskiego [Jana] Kanclerza W[ielkiego] K[oronnego] przy sprawie [o Rokitno] z Mniszchem [Jerzym] Marszałkiem Nad[wornym] Koron[nym] w Trybunale Lubelskim miana 1759 A[nno]*¹²⁵, *Mowa ... Czackiego [Feliksa] Podczaszego Kor[onnego], którą do Trybunału Lubel[skiego] miał mieć w sprawie [o Rokitno] ... Kanclerza W[ielkiego] K[oronnego] [Jana Małachowskiego] z Marszałkiem Nad[wornym] Kor[onnym] [Jerzym Mniszchem]*¹²⁶, *Mowa ... Tomasza Dłuskiego Łowczego W[oje]w[o]dztwa y Regenta grod[zkiego] Lubel[skiego] przy Reassumpcyi ... Trybunału Koron[nego] die 22 Aprilis 1751 A[nno] w Lublinie miana*¹²⁷, *Sprawa przy pożegnaniu ... Trybunału Koron[nego] Lubel[skiego] imieniem całej ... Palestry przez ... Tomasza Dłuskiego Regenta Grod[zkiego] Lubel[skiego] indukowana die 20 [decem]bris 1747*¹²⁸, *Meritum w sprawie Hulewiczowy Łowczyzny Inflanckiey y innych przeciwko ... Ignacemu Piaskowskiemu inkarcerarowi y innym w... T[rybunale] Koron[nym] Lubel[skim] die 22 [septem]bris 1760 A[nno] przez ... Tyborowski[go] Komornika Ziemskiego Warszawskiego miane*¹²⁹.

W dokumentach rodziny Drozdowskich herbu Piława, znajduje się oryginał i kopia mianowania w imieniu Napoleona cesarza Francuzów przez Rząd Centralny Wojskowy Tymczasowy Obydwóch Galicyów, Drozdowskiego asesorem Komisji Dozoru Poczty i polecenia udania się do hr. Bękowskiego, celem odebrania nominacji¹³⁰. Pismo zostało podpisane w Lublinie 31 VIII 1809 r. przez Stanisława ordynata Zamoyskiego i generalnego sekretarza Maksymiliana Lewickiego.

¹¹⁴ Tamże sygn. R 78 II, s. 566-567.

¹¹⁵ Tamże sygn. R 283 III.

¹¹⁶ Siwak, jw. s. 36-37.

¹¹⁷ B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. R 283 III, k. 38 r - v.

¹¹⁸ Tamże sygn. R 283 III k. 38 v. - 41 v.

¹¹⁹ Tamże sygn. R 283 III k. 41 v. - 42 v.

¹²⁰ Tamże sygn. R 283 III k. 50 v. - 63 r.

¹²¹ Tamże sygn. R 283 III k. 71 r - 73 r.

¹²² Tamże sygn. R 283 III k. 91 v. - 92 r.

¹²³ Tamże sygn. R 283 III k. 92 v. - 93 r.

¹²⁴ Tamże sygn. R 283 III k. 94 v.

¹²⁵ Tamże sygn. R 283 III k. 95 v.

¹²⁶ Tamże sygn. R 283 III k. 96 r - 98 r.

¹²⁷ Tamże sygn. R 283 III k. 99 r - 100 r.

¹²⁸ Tamże sygn. R 283 III k. 100 r - 101 r.

Z grudnia tego samego roku pochodzi dokument - również wystawiony w Lublinie, zawierający informację, podpisaną m. in. przez Maksymiliana Lewickiego, skierowaną do Komisji Dozorczej - Poczet o rozwiązaniu Rządu Centralnego Wojskowego Tymczasowego Galicjów, wyrokiem króla saskiego Fryderyka Augusta¹³¹. W zbiorze rodziny Drozdowskich znajdują się również dokumenty spokrewnionej z nimi rodziny Popielów. W Lublinie, 26 XI 1929 r. sporządzono zaświadczenie wystawione w oddziale Państwowego Banku Rolnego w Warszawie, dla Aleksandra Jana Popiela, dotyczące kupna działek gruntu w dobrach ziemskich Ozorów w pow. siedleckim¹³².

Z lat 1850-1858 pochodzi poszyt 4 *Akt szczegółowych Rządu Gubernialnego Lubelskiego tyjących się zaburzeń* pochodzący z Archiwum Wydziału Policyjnego¹³³. Dokumenty te stanowią ciekawy zbiór raportów naczelników różnych powiatów - hrubieszowskiego, łukowskiego, zamojskiego czy bialskiego, do Gubernatora Cywilnego Guberni Lubelskiej, dotyczących osób uznanych za podejrzane przez Rosjan.

Pozostałe rękopisy w Dziale Zbiorów Specjalnych Biblioteki Śląskiej mają już XX- wieczną proveniencję.

Odnaleźć można: Indeks Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego wystawiony na nazwisko Henryka Lulka, pochodzący z lat 1946-1948, z wpisami wielu księży profesorów¹³⁴; list kierownika Katedry Etyki KUL ks. Tadeusza Stycznia do generała Wojciecha Jaruzelskiego przewodniczącego Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego, będący protestem wobec wymuszania na obywatelach przez funkcjonariuszy, pisemnych oświadczeń dotyczących m. in. „zaprzestania wrogiej działalności względem władz PRL”, napisany w Lublinie 10 I 1982 r.¹³⁵ oraz ankietę pt. „Grunt Rolnicze w Polsce” wykonaną dla Akademii Rolniczej we Wrocławiu, przez oddziały Wojewódzkiego Biura Geodezji i Gruntów Rolnych w Lublinie w 1988 r.¹³⁶

Rok 1915 otwiera kolejny zbiór, na kartach którego snuje się wątek lubelski. To ulotki, czyli dokumenty życia społecznego. Materiały tego rodzaju, gromadzone i przechowywane w Dziale Zbiorów Specjalnych Biblioteki Śląskiej, mają tu jednak górną granicę roku 1945. W tym zbiorze, jak ustalono, dziewiętnaście z nich dotyczy Lublina. Pochodzą z lat: 1915-1920 oraz 1943-1945. Głównymi darczyńcami tych dokumentów są: działacz niepodległościowy, członek m. in. Związku Patriotów, inż. Wincenty Frąckiewicz¹³⁷ oraz ekonomista, historyk kultury, bibliotekoznawca Waław Olszewicz (1888-1974)¹³⁸ i jego brat Bolesław (1893-1972)¹³⁹ - historyk geografii i kartografii, bibliotekarz oraz profesor Uniwersytetu Wrocławskiego.

Sytuację społeczeństwa polskiego oddaje karta zaopatrzeniowa pochodząca z lat 1915-1920, którą wydał Magistrat Miasta Lublina, a wydrukowały Zakłady Graficzne Józefata Pietrzykowskiego w Lublinie¹⁴⁰.

*Do mieszkańców lubelskiego Jeneralnego Gubernatorstwa!*¹⁴¹ Tak rozpoczyna się manifest generalnego gubernatora Karla von Kuka w sprawie

¹²⁹ Tamże sygn. R 283 III k. 102 v. - 104 v.

¹³⁰ Tamże sygn. R 484 IV cz. III, poz. 2 k. 21-22, 25-26.

¹³¹ Tamże sygn. R 484 IV cz. III, poz. 3 k. 23-24.

¹³² Tamże sygn. R 484 IV cz. VIII, poz. 4 k. 108-111.

¹³³ Tamże sygn. R 183 IV.

¹³⁴ Tamże sygn. R 1562 II.

¹³⁵ Tamże sygn. R 1879 III.

¹³⁶ Tamże sygn. R 2335 IV/ 1-3.

¹³⁷ Informacje o darczyńcy pochodzą z rękopisu: Frąckiewicz Wincenty. Zaproszenia i przepustki wydane na nazwisko W. Frąckiewicz i przez niego podpisane. B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. R 3388 II.

utworzenia Królestwa Polskiego, datowany na 5 XI 1916 r., wydrukowany w Drukarni Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie. Manifest donosił również „...Nowe Królestwo znajdzie w łączności z obu sprzymierzonymi mocarstwami [monarchią austro-węgierską Franciszka Józefa oraz Niemcami Wilhelma II - przyp. aut.] rękojmię, potrzebne do swobodnego sił swych rozwoju...”¹⁴².

Kontynuację tego manifestu można znaleźć w kolejnej ulotce z 9 XI 1916 r., wydrukowanej w Niemieckiej Drukarni Rządowej¹⁴³. Generał von Kuk oraz generalny gubernator warszawski Hans Besler wzywali ludność generalnych gubernatorstw warszawskiego i lubelskiego do wstępowania w szeregi wojska polskiego. Połączona z dawnym legionem armia polska walczyłaby wówczas przeciw Rosji, wspólnie z armiami niemiecką i austro-węgierską¹⁴⁴.

Odnaleziono także 6 ulotek datowanych na rok 1917. Wiadomości o losach byłych legionistów oraz członków Polskiej Organizacji Wojskowej dostarcza okólnik nadzwyczajny, wydany w Kaliszu ok. 1917 r.¹⁴⁵. Informuje on o inicjatywie będącej efektem częściowego zjazdu Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego [poniżej w skrócie: L.K.P.W.] w Lublinie. Postanowiono tam zorganizować we wszystkich miejscowościach (zarówno okupacji austriackiej, jak i niemieckiej) objętych przez Koła L.K.P.W., „... tydzień zbiórki ulicznej na rzecz „Gwiazdki” dla internowanych w Szczypiornie Legionistów i członków POW...”, przetrzymywanych tam w „strasznych warunkach”¹⁴⁶.

Wśród ulotek z roku 1917 znajduje się również druk pozwolenia na wywóz: paczek i przesyłek¹⁴⁷, program Stronnictwa Niezawisłości Narodowej¹⁴⁸, *Instrukcja dla władz bezpieczeństwa Cesarskich i Królewskich...*¹⁴⁹ dotycząca spraw karnych, a także 2 odezwy, w których ponownie wraca temat legionistów. W pierwszej Polska Organizacja Wojskowa i sprzymierzone z nią stronnictwa wzywały mieszkańców Lublina do udzielenia pomocy i wsparcia Legionom Józefa Piłsudskiego oraz komentowały sytuację Lublina po opuszczeniu miasta przez Rosjan¹⁵⁰. Druga odezwa natomiast, podpisana przez Polskie Stronnictwo Ludowe, była protestem przeciw spacyfikowaniu przez władze niemieckie, manifestującej w Warszawie m. in. młodzieży. W piśmie PSL żąda również uwolnienia komendanta J. Piłsudskiego oraz internowanych żołnierzy z I i III Brygady Legionów¹⁵¹.

Mieszkańcy Lublina, w lutym 1918 r., byli świadkami wydarzeń związanych z układem w Brześciu, podpisanym przez państwa centralne z Centralną Radą Ukraińską. Układ ten przyznawał Ukraincom obok Galicji Wschodniej ze Lwowem także Chełmszczyznę, co wywołało wiele protestów po stronie polskiej¹⁵². Wyrazem tamtej sytuacji jest dezaprobata Polskiego Stronnictwa Ludowego wyrażona pismem ulotnym zaczynającym się od słów: „Nie sięgajmy

¹³⁸ B. Łopuszański. *Olszewicz Wacław Kazimierz*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław 1979. T. 24/1 z. 100 Olszanowski Bolesław - Orlikowski Stanisław s. 7-9.

¹³⁹ Z. Rzepa. *Olszewicz Bolesław Henryk*. s. 5-7.

¹⁴⁰ B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. U.R. 1947.

¹⁴¹ Tamże sygn. U.R. 3962.

¹⁴² Tamże sygn. U.R. 3962.

¹⁴³ Tamże sygn. U.R. 431.

¹⁴⁴ Tamże sygn. U.R. 431.

¹⁴⁵ Tamże sygn. U.R. 250.

¹⁴⁶ Tamże sygn. U.R. 250.

¹⁴⁷ Tamże sygn. U. 900.

¹⁴⁸ Tamże sygn. U. 253.

¹⁴⁹ Tamże sygn. U. R. 1251.

¹⁵⁰ Tamże sygn. U. 70.

po cudze, ale od frymarki naszą ojcowizną wara!”¹⁵³.

Lipiec 1918 r. Lublin obiega kolejny już protest. Podpisane na druku ulotnym „Kobiety -Polki” wyraziły swój sprzeciw wobec uwięzienia czołowych dowódców Legionów oraz ich żołnierzy¹⁵⁴.

Końcówce miesiące 1918 r. obfitują w ważne wydarzenia dla Polski. Odbiciem tej atmosfery są cztery ulotki wydane w Lublinie, z 16 października oraz 7 listopada. Pierwsza, autorstwa Polskiego Stronnictwa Ludowego, wzywa do walki z okupantami, do urządzania zebrań, wieców celem poszerzania świadomości narodowej, jak i podtrzymywania na duchu narodu polskiego. Stronnictwo nakreśla w niej jednocześnie konieczne reformy ustrojowe i społeczne.¹⁵⁵

Trzy kolejne z 7 listopada to: wezwanie generała Edwarda Rydza-Śmigłego do wstępowania w szeregi wojska¹⁵⁶ oraz dwa plakaty informujące o utworzeniu Tymczasowego Rządu Ludowego¹⁵⁷.

Druga wojna światowa odbiła niezatarte piętno na społeczeństwie polskim, nie dziwi więc obecność ulotek z tego okresu.

Z 8 czerwca 1943 r. pochodzi zarządzenie gubernatora Okręgu Lublin oraz SS-Brigadeführera Odila Globocnika (1904-1945) - Dowódcy SS i Policji¹⁵⁸ „w sprawie korzystania z publicznych środków komunikacji przez Niemców w Okręgu Lublin”¹⁵⁹ 15 VIII 1944 r. jest natomiast dniem wydania dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego „o częściowej mobilizacji i rejestracji ludności do służby wojskowej”, podpisanego m. in. przez Przewodniczącego Krajowej Rady Narodowej Bolesława Bieruta¹⁶⁰.

Odezwa Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej, sygnowana przez Prezesa Rady Ministrów Edwarda Osóbkę-Morawskiego, do ludności na terenach wyzwolonych spod niemieckiej okupacji, jest datowana na 17 I 1945 r. Przeczytać w niej można: „Bracia! Rodacy! Wolni Obywatele Rzeczypospolitej! Przeżywamy dziś wielkie dni. Kajdany niewoli hitlerowskiej spadły skruszone potężnymi uderzeniami żołnierza sprzymierzonej Armii Czerwonej, polskiego żołnierza i partyzanta [...]. Bracia! Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej wita Was na wolnej ziemi odrodzonej Polski [...]”¹⁶¹.

Lubelskie ulice i drogi przemierzał w 1915 r. Jan Gumowski. Pokłosiem tej wyprawy była teka zawierająca 15 litografii przedstawiających ciekawe lubelskie zaułki, a także domy i zabytki. Na śląskiej ziemi można również - za Janem Gumowskim - przemierzać tę samą drogę, przeglądając jego zeszyt 3 *Motywów architektury* polskiej, wydanych w Krakowie w 1918 r.¹⁶² W ten sposób podróżując w czasie można się przenieść w zupełnie inny rodzaj zbioru - do grafiki oryginalnej.

Jeden tylko rysunek przenosi nas do roku 1876. Na dziedzińcu zamkowym po prawej stronie można oglądać wieżę zamkową księcia halicko-włodzimierskiego - Daniela, zaś nieco dalej sylwetkę kaplicy Trójcy Świętej Praca ta zatytułowana

¹⁵¹ Tamże sygn. U. 626.

¹⁵² W. Pronobis. *Polska i świat w XX wieku*. Warszawa 1991 s. 49.

¹⁵³ B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. U. R. 625.

¹⁵⁴ Tamże sygn. U.R. 689.

¹⁵⁵ Tamże sygn. U. 624.

¹⁵⁶ Tamże sygn. U. R. 520.

¹⁵⁷ Tamże sygn. U. R. 521, U. 522.

¹⁵⁸ *Wielka encyklopedia powszechna PWN*. T. 4: Frang-Im Warszawa 1964 s. 266.

¹⁵⁹ B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. U.R. 2400.

¹⁶⁰ Tamże sygn. U.R. 3997.

¹⁶¹ Tamże sygn. U.R. 1463.

Lublin nad rzeką Bystrzycą. Gubernia Lubelska, autorstwa Napoleona Ordy, jako jedna z wielu, składa się na serię 8 teki rysunków litografowanych w Zakładzie Artystyczno-Litograficznym Maxymiliana Fajansa w Warszawie¹⁶³. *Album widoków Polski przedstawiających miejsca historyczne od początków chrześcijaństwa w tym kraju oraz stare ruiny zamków obronnych w guberniach Warszawskiej, Kaliskiej, Piotrkowskiej, Kieleckiej, Lubelskiej, Radomskiej, Płockiej i Łomżyńskiej zrysowane z natury przez Napoleona Orde* funkcjonuje dodatkowo w pokrewnym zbiorze - reprodukcjach¹⁶⁴. Reprint ten wydany w Warszawie w 1977 r. jest zbiorem widoków pochodzących z różnych oryginalnych serii. W tece złożonej z 22 plansz, pozycję 14 zajmuje wspomniane wyżej przedstawienie lubelskiego zamku.

Z oryginalnych klocków drzeworytowych odbito w Warszawie w 1949 r. prace artystów, które zamieszczono w publikacji *Miasta polskie - drzeworyty 9 grafików*¹⁶⁵. Wśród prezentowanych miast nie zabrakło Lublina. Na małej powierzchni czarno-białej odbitki artystki Stefanii Dretler - Flin ukazuje się miasto ze swoimi najbardziej znanymi obiektami. Odnaleźć można zamek lubelski, Bramę Krakowską, a także kamienice Starego Miasta i ul. Lubartowskiej. Nie zabrakło również herbu z charakterystycznym koziołkiem¹⁶⁶.

Lubelska Brama Krakowska stała się także inspiracją dla artysty Stanisława Raczyńskiego. W drzeworycie, pochodzącym ze zbioru *Zabytki polskich miast*, wydanym ok. 1956 r., można oglądać ją wylaniającą się ze stylizowanych bramnych podcieni¹⁶⁷.

Karty katalogowe w Katowicach w zbiorze reprodukcji sześciokrotnie rejestrują lubelskie grafiki. Najwcześniej można spotkać panoramę Lublina w pracach Zbigniewa Strzałkowskiego. *Lublin w grafice...* tego artysty, ukazujący 12 ważnych obiektów miasta, został wydany przez Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w 1974 r.¹⁶⁸

W Zakładzie Małej Poligrafii KUL, w latach 1976 i 1978, zreprodukowane zostały dwie ryciny przedstawiające Lublin. Pierwsza z nich to kopia sztychu z XVII w. z napisem *Lublinensis*¹⁶⁹, druga to panorama miasta Abrahama Hogenberga z początku XVII w., opublikowana przez Georga Brauna¹⁷⁰.

Zamknięte w klamrach karty katalogu powoli odsłaniają kolejne lubliniana. Tym razem przywołują Muzeum Okręgowe w Lublinie, które jest właścicielem dwóch portretów, zreprodukowanych w Warszawie przez Krajową Agencję Wydawniczą RSW Prasa Książka Ruch w 1980 r. Pierwszy z nich przedstawia Celinę Działyńską z Zamoyskich¹⁷¹. Namalowany został przez nieznanego XIX-wiecznego malarza, emalią na porcelanie. Drugi ukazuje młodą kobietę, którą uwiecznił na płótnie malarz Jan Chrzyciel Lampi¹⁷².

Poruszając się po terenie sztuki, nie sposób przejść obojętnie nad małą, estetyczną formą graficzną ekslibrisu, lubelskiego pochodzenia. Tę estetykę, można porównać z trudną budową sonetu, tak zwarta musi być wypowiedź, tak odważna

¹⁶² Tamże sygn. G 2207 V.

¹⁶³ Tamże sygn. G 96 IV, il. 245.

¹⁶⁴ Tamże sygn. G 5578 IV.

¹⁶⁵ Tamże sygn. G 9636 I, G 5111 III, G 683 II.

¹⁶⁶ Tamże sygn. G 9636 I.

¹⁶⁷ Tamże sygn. G 7659 III, G 42 III.

¹⁶⁸ Tamże sygn. G 5235 V.

¹⁶⁹ Tamże sygn. G 5417 II.

¹⁷⁰ Tamże sygn. G 6203 II.

¹⁷¹ Tamże sygn. G 5903 IV.

i celowa każda kreska, aby symbol określający człowieka lub instytucję oraz napis zmieściły się w granicach miniatury¹⁷². Lubliniana tego zbioru liczą 80 jedn. ewidencyjnych i stanowią głównie przegląd wielu instytucji działających na terenie Lublina. Ekslibrisy zgromadzone przez Bibliotekę Śląską, stanowią obecnie całość z przejętymi od Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Katowicach.

Najliczniejszą grupę stanowią małe formy graficzne Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego. Artyści tacy, jak: Adam Młodzianowski¹⁷⁴, Kazimierz Wiszniewski¹⁷⁵, Krzysztof Kurzątkowski¹⁷⁶, Henryk Zwolakiewicz¹⁷⁷, Alfred Gauda¹⁷⁸, Zbigniew Józwiak¹⁷⁹ oraz Tadeusz Waclaw Budynkiewicz¹⁸⁰ opowiadają w nich historię Biblioteki. Celne kreski ekslibrisu, wyznaczone zręczną ręką grafika, w technice drzeworytu, linorytu, typografii i cynkotypii, snują swoistą opowieść o historii lubelskiej Książnicy.

W zbiorach Biblioteki Śląskiej można wyróżnić ekslibrisy wyższych uczelni, takich jak: Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej¹⁸¹, Katolicki Uniwersytet Lubelski¹⁸², Akademia Rolnicza¹⁸³, a także ich bibliotek. Reprezentację wśród małych form graficznych mają również: Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka im. Komisji Edukacji Narodowej¹⁸⁴ oraz Biblioteka Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego¹⁸⁵. Obok Zbigniewa Józwiaka, Tadeusza Waclawa Budynkiewicza pojawiają się w tej grupie nazwiska następujących artystów: Michał Ziółkowski, Leszek Kowalczyk, Zbigniew Strzałkowski.

Większość kolejnych ekslibrisów wykonano dla różnych instytucji: Ośrodka Brama Grodzka¹⁸⁶, Teatru Lalki i Aktora¹⁸⁷, Miejskiego Domu Kultury nr 2¹⁸⁸, Wojewódzkiego Domu Kultury¹⁸⁹, Krajowego Domu Twórczości Ludowej¹⁹⁰, Koła Miłośników Książki i Ekslibrisu¹⁹¹, Lubelskiego Towarzystwa Miłośników Książki¹⁹², Klubu Nauczycielskiego Literatów im. Józefa Czechowicza¹⁹³, Domu Książki¹⁹⁴, Muzeum na Majdanku¹⁹⁵ oraz Muzeum Diecezjalnego¹⁹⁶. Wymienieni wyżej artyści mają swój udział również w tym zbiorze. Po raz pierwszy jednak należy wymienić nazwiska: Agnieszki Gozdór, Tyrsusa Wenhrynowicza, Stefana Bukowskiego, Witolda Jańczaka, Jana Stańdy, Kazimierza Zbigniewa Łońskiego oraz Marcina Wilka.

¹⁷² Tamże sygn. G 5962 IV.

¹⁷³ M. J. Wojciechowski. *Ekslibris godło bibliofila*. Wrocław 1978 s.12.

¹⁷⁴ B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. Ex 671, Ex 762.

¹⁷⁵ Tamże sygn. E 310.

¹⁷⁶ Tamże sygn. E 305, E 307, E 315, E 316, E 317, Ex 1435, Ex 1436.

¹⁷⁷ Tamże sygn. E 309.

¹⁷⁸ Tamże sygn. E 320, E 321, Ea 45/3.

¹⁷⁹ Tamże sygn. E 306, E 308, E 311, E 312, E 313, E 314, Ex 1189, Ex 1190, Ex 1191, Ex 1427, Ex 1712, Ex 1713, Ex 1714.

¹⁸⁰ Tamże sygn. Ea 19/24.

¹⁸¹ Tamże sygn. Ea 22/18, Ex 1961, Ex 1962, Ex 1963, Ex 1964, Ex 2371, Ex 2514.

¹⁸² Tamże sygn. Ex 2077, Ea 19/22, Ea 50/7, G 3681 II/9.

¹⁸³ Tamże sygn. Ex 1645.

¹⁸⁴ Tamże sygn. E 686, E 687, Ex 1631.

¹⁸⁵ Tamże sygn. Ex 3841, Ex 3842, Ex 3892.

¹⁸⁶ Tamże sygn. Ex 3868, Ex 3891, Ex 3899.

¹⁸⁷ Tamże sygn. Ex 3849, Ex 3851, Ex 3838, Ex 3839, Ex 3860, Ex 3861.

¹⁸⁸ Tamże sygn. Ex 2559, Ex 2930, Ex 3674, Ex 3675.

¹⁸⁹ Tamże sygn. Ex 3869, Ex 3870, Ex 3896.

¹⁹⁰ Tamże sygn. Ex 3274, Ex 3275, Ex 3276.

¹⁹¹ Tamże sygn. G 3598 I / 1-4.

¹⁹² Tamże sygn. Ex 3855, Ex 3856, Ex 3879.

¹⁹³ Tamże sygn. Ea 22/13.

¹⁹⁴ Tamże sygn. Ea 22/15.

Z okazji Krajowej Wystawy Filatelistycznej¹⁹⁷, która odbyła się w Lublinie w 1997 r., powstały ekslibrisy wykonane przez Andrzeja Kota.

Ustalono, że Lubliniana w zbiorze fotografii pochodzą z lat 1981-1984. Na tych fotografiach, wydawanych przez Centralną Agencję Fotograficzną, Lublin ukazuje się przy okazji kronik wydarzeń za kolejne lata. Wśród zapisanych na kliszy wydarzeń, które dziś mogą wydawać się odległą przeszłością, znajduje się i Lublin ze swoim fragmentem nowych osiedli mieszkaniowych¹⁹⁸, zamkiem królewskim¹⁹⁹, miastem widzianym z lotu ptaka²⁰⁰ oraz wydarzeniem roku 1982, którym było studium folklorystyczne dla instruktorów zespołów polonijnych²⁰¹.

W 1983 r. temat Lublina pojawia się w tle działalności Władysława Gomułki, któremu poświęcono tekę fotografii zatytułowaną *Z życia i działalności Władysława Gomułki*²⁰². Fotografia, która ukazuje W. Gomułkę rozmawiającego z grupą literatów, przypomina dzień 8 IX 1964 r. i XIV Zjazd Pisarzy w Lublinie.

Ostatnim z serwisów fotograficznych, w którym pojawia się watek lubelski, jest ten wydany z okazji 40-lecia PRL. Fotografie przywołują rok 1944, w którym: utworzono Milicję Obywatelską, Rząd Tymczasowy i odbył się pierwszy Zjazd Związku Literatów Polskich. Na kanwie tych lubelskich wydarzeń są ukazani funkcjonariusze Milicji Obywatelskiej przed gmachem Komendy Głównej²⁰³, przemówienie Władysława Gomułki na wiecu manifestacyjnym²⁰⁴ oraz przemówienie Juliana Przybosa²⁰⁵.

Przeгляд lublinianów w zbiorze ikonografii kończą pocztówki. Odnaleziono dwadzieścia dziewięć małych kartoników należących do grupy pocztówek archiwalnych, czyli wydanych do 1945 r. Dziewięć z nich ukazuje lubelskie dawne obiekty i ulice, tj.: wieżę ciśnień²⁰⁶, ul. Namiestnikowską²⁰⁷, ul. Szopena²⁰⁸, Sobór²⁰⁹, Krakowskie Przedmieście²¹⁰, Bramę Krakowską²¹¹, ul. Świętoduską z kościołem Karmelitów²¹² oraz katedrę z bramą Trynitarą²¹³. Wydawca tych dwubarwnych pocztówek, wydanych techniką światłodruku i nie użytych do korespondencji, na rewersie użył skrótu „A.J.O”. Abraham Isaak Ostrowski, bo tak w rozwinięciu brzmi jego imię i nazwisko, prowadził działalność w Warszawie i Łodzi w latach 1900-1945²¹⁴.

Towarzystwo „Ruch” S.A. oraz Wytwórnia Wyrobów Papierowych, mieszcząca się w Warszawie, wydały album 20 rotograviurowych pocztówek *Lublin*, będących reprodukcją fotografii Jana Bułhaka²¹⁵. Pocztówki w kolorze sepia ukazują Bułhakowski klimat, częściowo nieistniejących już dziś fragmentów

¹⁹⁵ Tamże sygn. Ea 19/25, Ea 45/2.

¹⁹⁶ Tamże sygn. Ea 19/23.

¹⁹⁷ Tamże sygn. Ex 3956, Ex 3957, Ex 3958.

¹⁹⁸ Tamże sygn. G 4755 II, nr 60.

¹⁹⁹ Tamże sygn. G 4741 I, nr 3.

²⁰⁰ Tamże sygn. G 4742 II, nr 42.

²⁰¹ Tamże sygn. G 4746 II, nr 53.

²⁰² Tamże sygn. G 4757 II, nr 16.

²⁰³ Tamże sygn. G 4912 III, nr 8.

²⁰⁴ Tamże sygn. G 4912 III, nr 9.

²⁰⁵ Tamże sygn. G 4912 III, nr 14.

²⁰⁶ Tamże sygn. A 2.

²⁰⁷ Tamże sygn. A 3.

²⁰⁸ Tamże sygn. A 4.

²⁰⁹ Tamże sygn. A 5.

²¹⁰ Tamże sygn. A 6, A 9.

²¹¹ Tamże sygn. A 7.

²¹² Tamże sygn. A 8.

²¹³ Tamże sygn. A 10.

miasta. Ulica Szeroka tętni życiem, jej mieszkańcy przed witrynami sklepowymi, ul. Podwale z żydowskimi domami, z perspektywy których można oglądać zamek - to już przeszłość odżywająca jednak podczas oglądania albumu.

Dużo bogatszym zbiorem lublinianów jest kolekcja widokówek współczesnych, w której odnaleziono 92 „lubelskie” pocztówki, w tym dwa wydawnictwa albumowe. Pocztówki te ukazujące, obok obiektów zabytkowych, również rozbudowujące się nowe osiedla Lublina, zostały wydane w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. Korzenie firmy wydawniczej, widniejącej na odwrocie kart pocztowych, sięgają lat dwudziestych XX w. i dotyczą spółki Polskie Towarzystwo Księgarni Kolejowych „Ruch”. Po II wojnie światowej wydawnictwo rozpoczęło działalność w Warszawie w zmienionym kształcie. W latach 1959-1965 nosiło nazwę - Biuro Wydawnicze „Ruch”, a w związku z kolejnymi zmianami w latach 1966-1974 nazwę - Biuro Wydawniczo - Propagandowe RSW Prasa Książka Ruch. Natomiast w latach 1974-1990 powołano Krajową Agencję Wydawniczą RSW Prasa Książka Ruch²¹⁶.

Obraz lublinianów, jaki powstaje na podstawie przeglądanych zbiorów specjalnych Biblioteki Śląskiej w Katowicach, jest wielobarwny. Sporo tu historycznych wątków, ciekawych postaci a także różnorodnych środków wyrazu, które ukazują Lublin w różnych latach, wiekach i porach dnia.

Wyjęte z magazynów bibliotecznych lubliniana dobrze jest odkryć, by poznać bogactwo lubelskiej przeszłości. Podążając tymi śladami, warto jednak opuścić wnętrza gościnnej Biblioteki Śląskiej, by osobiście doświadczyć spotkania z miastem, o którym Klemens Junosza Szaniawski pisał: „Na siedmiu pagórkach malowniczych rozrzucony wygląda nasz gród macierzysty niby Rzym, a dzieciaki twierdzą, że ma nawet kapitol swój i skałę Tarpejską ... pierwszy na balkonie Trynitarzkiej wieży - druga niedaleko na górze za Dominikanami [...]. Lublin od strony Katedry w dół ku rzece i ku kolei jest pełen poetyckiego wdzięku... . Rzuciwszy okiem na lewo z chodnika, koło zabudowań Towarzystwa Dobroczynności widzimy prześliczną dolinę, malownicze wioski, fabryki, łąki, srebrną wstęgę Bystrzycy, [...] sadzawkę pana Wędrowskiego - a jeżeli puścimy się dalej przez Ponte dei Sospiri [...] jeżeli spojrzymy na tak zwane Piaski, a dodajemy jeżeli to jest wiosna i Bystrzyca Szeroko wylała, to może nam się zdawać, że jesteśmy na lagunach w Wenecji...”²¹⁷.

²¹⁴ J. Morgulec. *Słownik nakładców i wydawców pocztówek na Ziemiach Polskich oraz poloników*. Część 1: Aa-Aż, Warszawa 2000 s. 13 ; Morgulec, jw. Część 8: Me-Os, Warszawa 2002 s. 29.

²¹⁵ B. Śl. Dz. Zb. Spec. sygn. G 5671 II.

²¹⁶ Morgulec, jw. Część 10: Po-Sa, Warszawa 2002 s. 23-25.

²¹⁷ K. Junosza-Szaniawski. *Lublin (wspomnienie)*. „Kalendarz Lubelski” R. 25 1893 s. 14-16.